

Baranya szüntelen vonzásában

*Benda Kálmán: Baranyai útinapló 1955.
Szerkesztette: Keresztes Dániel. A bevezetőt
és a jegyzeteket írta: Hamarkay Ede.
Az előszót írta: Sebők Magda.
Utóhangot írta: Németh Balázs. Exodus Ki-
adó, Erdőkertes, 2018. 126 oldal*

Állásfoglalás az Exodus Kiadó részéről, hogy könyvei a letisztult, ha tetszik, puritán megjelenési formát követik. A kötet Benda naplóján kívül több írást fog egybe. Sebők Magda Benda Kálmán menyeként és a szöveg gondozójaként, Hamarkay Ede a bevezető és a jegyzetek írójaként, Németh Balázs Benda útítársaként emlékezett, illetve értelmezett. A megírása után bő hat évtizeddel megjelent kötet voltaképp egy kutatói út háttéranyag. Az egyházi iratok begyűjtését célul kitűző Ráday Gyűjtemény munkatársaként a gyűjtésről leadott hivatalos jelentésen túl Benda minden kötöttségtől mentesen szubjektív feljegyzéseket készített, elsősorban önmaga számára. Útinapló tehát, amelyben napról napra lejegyzti tapasztalatait és észrevételeit részint az iratokról – különösen állapotukról –, részint az azokat őrző vagy tároló Tolna és Baranya megyei lelkészekről és azok szűkebb-tágabb környezetéről.

A begyűjtött források ma egyrészt a Ráday Gyűjteményben, a baranyai vonatkozásúak pedig elsősorban Pécssett, a Baranyai Református Egyházmegyei Levéltárban kutathatók, pontosabban részben kutathatók, hiszen nincsenek még a teljes anyagra vonatkozóan kész mutatók, Vajszló kilenc dobozából elvileg három esetén tudhatom, hogy mit tartalmaz, de a levéltárosok – 2018 augusztusának közepén, amikor e sorokat írom – már az L betűnél tartanak az ütemes feldolgozásban, remélhetőleg a közeljövőben elkészülnek vele. Bizakodni lehet, hogy ez az anyag megmarad, és nem enyészik el a parókiákon, bár az ősényi gyűjtés sorsa mutatja, hogy akár a levéltárba kerülés is lehet a

forrás veszte. (15. old.) Gazdag tehát a gyűjtemény: amit Benda Hirics esetén csakkal és csupánnal elintézt, mára 55 tételre duzzadt, és nem pusztán az általa említett 1830-tól, de már a 18. századtól kezdve is rendelkezésre állnak dokumentumok (84. old.). Nem mond ki ilyet – pedig mennyi mindent kimond! – Benda, mégis szoros az összefüggés a lelkészi karakter és az iratok állapota között. Diósviszlón a pedáns és kutatói lelkületű Katona Géza irattárában a dokumentumok nemcsak mennyiségükben, de rendezettségükben is lenyűgözték a levéltárosokat. (55. old.) A vajszlói anyagot nem csupán szép rendben találták, de a lelkész, Tóth Kása Sándor „*töviről-hegyire ismeri*” levéltárát. (83. old.) Kisebb gond, ha az anyag csupán rendezetlen és a porlepte (28. old.), nagyobb, ha az egerek prédája (44., 45. old.), és minősíthetetlen, ha a tyúkok piszka lepi be (77. old.). A hozzáállás olykor primitív („mi egy kissé félretolva az előszobában a szemetet, a szekrényből kihúzkodtuk a levéltárát. Az asszony [a lelkész felesége – K. G.] boldogan csapott rá az eddig nem látott iratokra, mondván, adjuk neki, úgyszincs gyűjtős-papírja.”) (76. old.) Máskor az érdeklődés ténye teszi értékké a lelkészek vagy gondnokok szemében az iratokat, olyannyira, hogy visszatartsák (24., 30. old.) vagy egyszerűen letagadják azokat (79. old.). Benda Kálmán emellett az épített örökségre is odafigyel: a ma már oly becsben tartott templomi fakazettáknak a modernizálás címe alatt a harmincas évektől jellemző pusztítását is lejegyezte. (Például 74., 104. old.)

Sebők Magda a kötet elején eligazít Benda-nak a papságról alkotott véleményéről – *Érted haragszom* –, amely olyan elvárásból fakadt, amit csak úgy érthetünk meg, ha tudjuk, hogy Benda alma matere a református Lónyay Gimnázium volt, és igen erős vívódást jelentett, jelenthetett számára az eszme

és a valóság konfrontációja. Érzékelhető is Bendánál, hogy tudja, mi lenne az üdvös: a fáklyaként világitó, a tudást hordozó és adó, a közösségre hatni tudó, azt építő, elhivatott lelkészi karakter. A botykapeterdi Hideg Lóránt a legtisztább, legteljesebb megvalósítója ennek az elképzelésnek, de fehér holló. (109. old.) Persze akadnak még, akik többé-kevésbé közel állnak hozzá (talán négy-öt a végiglátogatott 76 gyülekezet közül), de elképzelését legyűrve és a realitásokat előtérbe állítva Benda többeknél megjegyzi, hogy nem odavaló, többre hivatott, így például a kovácshidai lelkész, Szigethi András kapcsán: „Értékes és rokonszenves ember, kár volna érte, ha elmerülne a süllyedő ormánysági világban.” (71. old.) De akkor végül ki marad? A napló szubjektív jellegéből adódóan nem várható a szoros koncepció, a magyarázni akarás, mégis világos: az, aki beletörődött, megkeseredett (87. old.), az, akit már csak kifigurázni tudnak a hívei (80. old.), vagy az, aki lelkészi szerepébe burkolózva a saját világát messze kinagyítva szélsőségesen redukálja az azon kívül esőt. Megítélésem szerint Benda őket tudta a legjobban ábrázolni. Legtökéletesebb ironikus és minden rosszindulatot mellőző jellemrajzait rólu írta: a szekszárdi lelkész „vég nélkül mesélgette életének nevezetesebb fordulóit, melyekből az derült ki, hogy az egyház vezetői és hangadói milyen sokat adnak az ő véleményére. Persze mindezt csak bizalmasan mondta, másnak világért sem meséli el. Az 'alesperes', ahogy tréfásan magát nevezgette, kicsit hantás gyerek, de azt hiszem, mindenkivel megtalálja a hangot és önbizalma mindesetre tiszteletreméltó. Felesége teljesen elmerült férje tetteinek hallgatásában, annak handabandái teljesen betöltik az életét.” (27. old.) Csak finoman megkaparva a felületet mindig kiderül: voltaképp Pest, de legalább a környékének vonzereje hatja át a régió lelkészeinek gondolkodását, ez lehetne a menekülés ideális helye, erről szeretnének hallani, tudni, és ezért tapasztalják Bendáék keserűen, hogy saját gyülekezetükről még csak mesélni sem nagyon akarnak. A kilátástalan helyzetből

való menekülési útként jelenik meg a politika is: a mohácsi lelkész a helyi tanácsban talán csak a helyi zenekar érdekeit akarta képviselni (43. old.), de a drávaszabolcsi *Balogh-páter* már a tszcs-irodában fogadta a levéltárosokat (73. old.). A békepapok korai időszaka ez az év, de van, aki ekkor sem lepeli markáns véleményét, mint például a túronyi vagy a kisdobszai lelkész. Az utóbbi külön is hangsúlyozza, hogy hibát követtek el az egyházi vezetők azzal, hogy a politikai rendszer mellé álltak (106. old.), az alapvető cél, a megosztás tehát sikerült. Benda esetleírásaiban és következtetéseiben egyetlen olyan panelt találok, amely nemcsak hogy visszatérő és sarkos, de – különösen vallott hajdúöntudata és kurucossága mellett (11. old.) – visszatetsző és igaztalan is: az alföldi származású lelkészeket rendre érdektelennek, lassúnak, tompának ábrázolja, így az őcsényi Göbolyos Károlyt, a nagypeterdi Kővágó Jánost vagy a sellyei Barkó Antalt, de akár a decsi Cseh Benőt is: mind-mind mintha származásuktól fogva lennének eleve elrendelve arra, hogy az itt tengődő nép gondjait ne fogadják be, ne értsék meg. Szerencse, hogy a Baranyahídvégen működő hatvanhat éves Bay Jenőről, aki a környék egyik közkedvelt lelkésze volt, nem tudja Benda, hogy Békésről származik, így „szimpatikus, értelmes öregúr” maradhatott, akinek nyugdíjazása felett maga is értetlenkedik. (82. old.)

Nemcsak a forrásra és a lelkészre figyel a szerző, de egész háza népére is. Benda leírásából kitűnik, hogy ki más minősíthetné jobban a lelkészt, mint a felesége maga. Az érsekcsanádi lelkész házasságának mibenlétéről írtakat egészében érdemes idézni: „Előadta, milyen sokat dolgozik, egész belegörnyed a fizikai munkába, egyhangú megállapításunk szerint azonban hárembasa módjára kiszolgáltatja magát a feleségével. Az igát valójában Ica asszony húzza.” (23. old.) Egy másik lelkésznél: „felesége kedves, háziasszony, de semmi több. Férje szellemi igényeit azonban így is bőségesen kielégíti”. (35. old.) Esetenként már soknak tűnik az irónia, de

más alkalmakkor finom és előzékeny a szerző: ha olvasta volna valaha a kistótfalui vagy a dunaszekcsői nagytiszteletű asszony, megelégedettséjükre szolgált volna a róluk írt jellemrajz, de ahogy ritka a pozitív lelkészi ábrázolás, itt is inkább a negatív értékelés a túlnyomó. Mégis a legerősebb hangon a hóboli lelkészcsaládról szól a szerző: láthatóan mélyen lesújtották az ottani tapasztalatok, a lelkész igénytelenségbe rogyó apátiáját, a papné kicsapongásait, a gyerekek elhagyatottságát, a parókia elhanyagoltságát görgeti, halmozza. Mi sem tükrözi ezt jobban, mint hogy aránylag hosszsan, mintegy három oldalon keresztül foglalkozik velük, vissza is tér rájuk, míg a többiek jellemzően egy-egy rövid bekezdést, fél-egy oldalt ha kaptak. A pap háznépe részeként, ha volt, voltak, mindig kitér a szerző a gyerekekre is: hányan és hogyan viselkedtek, nemcsak saját szemszögéből, de az utazásban velük tartó fián, Benda Gyulán keresztül is látja és láttatja őket. Sokan egészen kis vadak, ordítanak, koszosak, elhanyagoltak, de általában és legfőképp számosak. (33., 66., 74. old.) Benda egy-két futó megjegyzést általában magára a lakókörnyezetre is tesz, elsősorban annak tisztaságára, igényességére vagy ezek hiányára vonatkozóan. A térség és a korszak lelkészeiről a jövőben esedékes kutatások számára – bizton állíthatom – szemléletformáló hatással lesznek a leírtak.

A műnek releváns szöveg hagyománya van. Németh Balázs értelmezése szerint a Baranyai útinapló a *Magyarország felfedezése* sorozat korai előfutára. (117. old.) Véleményem szerint biztosan nem az, sokkal inkább kapcsolódik Illyés Gyula *Pusztulásához* (1934) és Kodolányi János első *Baranyai utazásához* (1941). Saját vagy a leírt lelkészi véleményekbe beszűrődnek Fülep Lajos és a hatása alatt álló Kovács Imre meglátásai is. Két példán szeretném ezt megvilágítani: „A Sárközben a nemzedékek alatt kijegecese-

dett és erkölcsi törvénnyé vált az egyke” – így a dunaszekcsői Tóth Imre (39. old.), míg Fülepnél az erkölcsi rend megbomlásának a következménye az egykézés.¹ Benda saját észrevétele: „Magyarpeterd halódó, kicsiny gyülekezet. A sváb tenger szélén, fogyó magyar sziget, s valószínűleg Takaró Zoltán utolsó lelkésze.” (47. old.) Ugyanez az elem Kovács Imrénél: „Baranyában egymás után merülnek el a magyar községek a terjeszkedő németesség tengerében, s a haldokló magyar falukban Baranyától, Tolnán és Fejér megyén keresztül, fel Budáig, egy nagy, német nemzetiségű tömb van kialakulóban, amely elválasztja a Dunántúlt az ország törzsétől. És ha a Dunántúl is elveszett, nincs többé Magyarország.”² Míg az egykézés erkölcsi okai kapcsán nem találunk személyes állásfoglalást, addig Benda sem függetlenedik a terjeszkedő német tenger – pusztuló magyar falu dichotómiájától. A második világháború után is megmaradtak tehát a gondolkodásban a korábbi időszakok paneli.

Amellett, hogy Benda „előszeretettel ironizál” (7. old.), és ez egyszerre teszi elevenné és izgalmassá a szöveget, közvetlenebb, úgy mond színes elemeket is beleszó a cselekménybe, amelyek reflektálhatnak egyrészt magára a munkára, amelyet végeztek („hiszen nem képzelhető el értelmes emberek-ről, hogy egy hónapot azzal töltsenek, hogy régi iratokat nézegetnek” [22. old.] – íme, egy példa az öniróniába burkolt iróniára), de egyebek mellett izgalmas az is, hogy mélyült és – egy biciklibaleset következtében – nem mélyült el a terepkutatás módszertanában a tizenéves Benda Gyula.

Németh Balázs negyvenöt év távlatából újraértelmezte a közös gyűjtés élményeit, nem tartózkodva a művészi jellegű párhuzamok kimutatásától. Véleménye szerint Benda szubjektív meglátásai az idő hatására már objektívvá értek. (116. old.) Nem fejt ki egészen pontosan, hogy mit ért ezalatt, de

¹ Fülep Lajos: „Magyarok, ne Kanadába, hanem Baranyába vándoroljatok ki!” Pesti Napló, 1929. november 10. 13.

² Kovács Imre: *Hulló Magyarország*. Válasz, 2. évf. (1935) 7-8. sz. 65.

tény, hogy jogosan hívja fel a figyelmet néhány nagyon konkrétan megragadható csomópontra, amely a köteten végighúzódik. A fenti bemutatásom részben ezek köré épül, részben más pontokra helyeztem a hangsúlyt. A lelkészek magatartásának erős polarizáltsága, a nemcsak, de itt elsősorban a papokra helyezkedő pszichés teher összeropantó súlya, a leszakadt – és határsávba tartozása miatt gettósodó – régióhoz tartozás tudata (miközben a centrum, legyen az Pécs vagy Pest fejlődése folytán egyre erősebb szerepet kapott) Németh szerint képes megmagyarázni azt, miért volt oly kevés a fáklya, amely bevilágította volna Tolnát és Bara-

nyát. Szubjektív szöveg a Bendáié mégis, de kivételése – ahogy a szövegszerkezettel is jelezni kívántam – számos területen megragadható és sokszor egyedi. Olyan lokális, de térben is messze kivetíthető információhalmazt kapunk tőle sajátos és minőségi megformálásban, amelynek minden részletéhez kontrolladatot találni nagy kihívás lesz. Az a tény pedig, hogy történész tollából kutatási háttéranyagként ilyen olvasmányos munka született, külön kuriózzummá teszi.

KOLOH GÁBOR